

Příspěvek na péči jako „zvláštní peníze“: chápaní a užívání příspěvku na péči v blízkých vztazích³⁷

Radka Dudová

Care Allowance as ‘Special Money’: The Meanings and Uses of the Care Allowance in Close Relationships

Abstract: The paper presents the comparative results of two qualitative researches on long-term informal family care in the Czech Republic: one researching the life strategies of women caring for their elderly parents and the other researching women caring for a child with a disability. The interviews with the two groups of caregivers make it possible to compare the ways in which people in different caring situations interpret and use the same state benefit intended for people who need personal long-term care. The analysis shows how the individual understanding of the same benefit is shaped by cultural values and norms, leading to the use of the money in distinct ways, which then has specific consequences for the economic situation of caring women. While the mothers caring for a disabled child view the benefit as their work income, which they are entitled to by the fact that they are providing care, the caring daughters (and sons) understand the allowance as money that belongs to their elderly parent and earmark it for the parent’s special needs. They do not interpret or use this money in accordance with the intentions of policy-makers because they fear they could be accused of commodifying the care or breaching the norm of intergenerational solidarity. I therefore argue that different situations of care require different policy solutions. In the situation of care for an elderly parent, in the context of a country with strong norms of intergenerational solidarity and a high proportion of informal care, the measures of financial support for end users have proved ineffective as financial support for caregivers.

Keywords: Cash for care, long term care, family, intergenerational relationships, money

Dudová, Radka. 2018. „Příspěvek na péči jako ‚zvláštní peníze‘: chápaní a užívání příspěvku na péči v blízkých vztazích.“ *Gender a výzkum / Gender and Research*, Vol. 19, No. 1: 58–80
DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/25706578.2018.19.1.405>.

³⁷ Tento text vznikl s podporou grantového projektu Konfigurace péče o starší v ČR: láska, práce, peníze, GA ČR, reg. č. 15-078985.

Poskytování péče obsahuje rozměr emocionální i pracovní. Může zahrnovat placenou práci i neplacené činnosti; nachází se na hranicích mezi prací a neprací, mezi prací a láskou či finanční výměnou a reciprocitou. Ovšem zatímco práce je spojena s peněžní odměnou, péče je často vnímána jako emoční vazba a darování prostřednictvím blízkého vztahu (Lyon 2010). Otázka, jak odměňovat péči, zejména péči neformální odehrávající se v rámci rodinných vztahů, pak logicky představuje problém.

Neformální péče je zpravidla definována jako péče poskytovaná v rámci blízkých a důvěrných vztahů, nezištně, případně v rámci rodinné reciprocity, jako motivovaná a provázaná emocionálním poutem, které vede k propojení faktické péče a citového angažování. Ačkoli převažuje představa o péči v rámci mezigeneračních vztahů jako o nezištné a neplacené, zavádění finančních podpor ze strany sociálního státu – v České republice v podobě tzv. příspěvku na péči – do ní nutně vnáší ekonomické úvahy a otázky. Osoba závislá na péči druhých získává příspěvek, který používá k zakoupení péče, včetně péče svých blízkých. Pro ty se tak péče stává „kvazizaměstnáním“. V důsledku pak rozlišení formální a neformální péče není vůbec jednoznačné. Ve skutečnosti formální (profesionální) a neformální (rodinné) formy péče představují kontinuum, jež je tvořeno a různě posouváno veřejnými politikami, ekonomickým kontextem a měnícími se rodinnými normami. Navíc není nutně totožné s rozlišením mezi placenými a neplacenými činnostmi, neboť, jak uvádí Marianne T. Jacobs (2003), peněžní transfery byly v rodinných vztazích vždy přítomné. Neformální péče tedy může být placená, stejně jako formální péče může obsahovat složky a aktivity, které jsou neplacené.

Rodina není ideálním přístavem plným harmonie a prostým konfliktů zájmů. Rodinné vztahy jsou nutně ambivalentní – zahrnují jak lásku, vzájemnost a solidaritu, tak vzájemnou závislost, vztahy nadvlády a podřízenosti nebo pocity viny (Luscher, Pillemer 1998). Péče v rodině není nutně výsledkem dobrých vztahů, může být vykonávána i navzdory vztahům špatným (viz Jeřábek a kol. 2013). Nemusí také být poskytována dobrovolně z vlastního rozhodnutí, ale může být výsledkem nutnosti, např. absence jakéhokoli jiného řešení (Dudová 2015). Rodina navíc není homogenní jednotkou, jak si tvůrci politik mnohdy představují, ale jedná se o jednotlivé aktéry s jejich individuálními zájmy, které se mohou, ale nemusí shodovat se zájmy skupinovými. Finanční transfery, jež vstupují do péče poskytované dětmi rodičům nebo rodiči dětem, potom mohou mít řadu nezamýšlených důsledků pro definování, udržování i zpochybňování blízkých vztahů. Povaha těchto transferů má nutně genderový rozměr: péče je stále spojována zejména se ženami a s femininitou, představa rodinných závazků a pout není genderově neutrální a zavádění jakýchkoli politik podporujících rodinnou péči (včetně českého příspěvku na péči) vždy bude mít větší dopad na ženy (viz také Hubíková 2012).

Způsob, jakým pečující rozumí (přikládají význam) penězům, na které mají nárok a které dostávají od státu, a způsob, jakým tyto peníze využívají, určují, jak chápou

svou roli neformální/ho pečující/ho a jak v ní působí. Rovněž určuje, zda jsou sociální stát a jeho transfery efektivní a do jaké míry jsou naplněny předpoklady a očekávání, se kterými byly navrženy. Abych lépe porozuměla souvislostem a důsledkům finančních transferů v rámci neformální péče, představím zde dvě případové studie neformálních pečujících, které/kteří se starají o osobu s nárokem na „příspěvek na péči“ v České republice. Jak neformální pečující vnímají a využívají příspěvek vyplácený příjemci nebo příjemkyni péče? Liší se jejich chápání peněz obdržených za poskytování péče a významy, jež jim připisují, v závislosti na druhu péče? Jaké jsou důsledky tohoto chápání pro jejich vnímání a praktické poskytování péče? A konečně, je tato forma příspěvku na péči, vyplácená všem příjemcům péče podle stejných pravidel, efektivní a odpovídá záměru tvůrce politiky?

Teoretické zakotvení

V několika minulých desetiletích se v Evropě proměnilo paradigma v rámci politiky péče o starší: prosazuje se přístup zaměřený na příjemce a příjemkyně péče jako na spotřebitele, který se řídí myšlenkou poskytnout jim pravomoc rozhodnout se, jak péči o sebe organizovat. Deklarovaným cílem je podpořit svobodu volby pro uživatele a uživatelky tak, aby měli větší kontrolu nad svou situací (viz Jacobs 2003).

Současně se rozvíje i další politická opatření, jejichž cílem je uznání, ocenění a podpora neformálních pečujících, která mimo jiné směřují ke snížení nákladů (včetně nákladů ušlé příležitosti) souvisejících s péčí o druhé (jedná se například o volno na péči, platby za péči a další sociální práva). Zavádění těchto politik představuje pokus překlenout dva světy péče – formální institucionální a neformální rodinnou péči. Základním principem je systém komunitní péče, jehož cílem je udržet lidi ve svém vlastním prostředí co nejdéle (Challis, Davies 1980). V souvislosti s těmito dvěma typy opatření probíhá veřejná i akademická debata mezi příznivci příspěvku na péči, určitého příjemcům péče, a platby za péči, na kterou mají nárok sami pečující.

Zavádění finanční podpory pro koncové uživatele (příjemce péče) v kontextu „neorganizovaného kapitalismu sociální péče“ (Bode 2007) má několik kontroverzních důsledků: Za prvé, posílení trhu v oblasti péče posílením koupěschopnosti uživatelů a uživatelek a zejména jejich definování jako „spotřebitelů“ péče vede ke ztracení péče a vytváření vysoce kompetitivních kvazitrhů péče o seniory (Clarke, Newman 1997). (Ruku v ruce s tím jde snižování transferů určených přímo poskytovatelům péče.) Za druhé, může stoupat neformální komunitní péče (na úkor veřejně plánované a organizované institucionální péče). V důsledku toho se může projevit deprofesionalizace péče o seniory, neboť většinu náročné péče poskytují laikové (Jacobs 2003). Obecně veřejná finanční podpora neformální péče posunuje hranice mezi formální a neformální péčí. Peněžní transfery mezi různými aktéry – sociálním státem, rodinou

a soukromými institucemi – mají dopad na to, kde se vlastně protíná formální (profesionální) a neformální (rodinná) péče, v kontextu tržních mechanismů a veřejného financování péče, a jak se proměňují vztahy mezi těmito aktéry.

Podle Clare Ungerson (1995) mohou peněžní dávky určené pečujícím prostřednictvím příjemců / příjemkyň péče, které /kteří za péči o sebe platí, vést ke „komodifikaci“ péče – péče se stává obchodním artiklem, jenž je předmětem peněžní směny, a to i mezi blízkými osobami. Nicméně peníze nemají význam samy o sobě; význam finančních transferů je tvořen teprve v sociálním kontextu, v němž k nim dochází. Podle Elizabeth Anderson se komodifikace projevuje teprve tehdy, když se tržní hodnoty stanou principem, který vztahy mezi aktéry řídí (Anderson 1993). Z dlouhodobého hlediska může finanční podpora z veřejných zdrojů pomoci zachovat samotnou existenci neformální (rodinné) péče, neboť podpora a zapojení veřejného sektoru do péče ve skutečnosti spíše stimuluje, než odrazuje od rodinných závazků (Jacobs 2003). Díky veřejné podpoře mohou v situaci tržní ekonomiky lidé o poskytování péče příbuznému vůbec uvažovat, případně v ní dlouhodobě pokračovat. Finanční ocenění neformální péče tak může vést k posílení mezigeneračních závazků. To ovšem nemusí být pro neformální pečující, jimiž jsou zpravidla ženy, vždy skutečně výhodné – odmítnutí poskytování péče je pro ně potom ještě obtížnější, než by bylo bez platby za péči.

V každém případě tento model neformální, ale placené péče představuje ekonomická rizika – příjemci péče i neformální pečující mají s velkou pravděpodobností nízké příjmy a práce je pravděpodobně nejistá a neregulovaná. Dlouhodobá placená neformální péče vede zpravidla k horšímu ekonomickému a sociálnímu postavení a ekonomickým těžkostem pro pečující (Ungerson 1997). Feministická kritika poukazuje na to, že posilování neformální péče (včetně plateb za péči) dále nutí ženy opouštět pracovní trh a věnovat se péči, což je tlačí zpět do tradiční role uvnitř domácnosti (Milligan 2009).

Platba za péči může navíc ovlivnit rodinné vztahy a přeměnit nastavení mezigeneračních vztahů. V některých zemích může být v rozporu s rodinnou kulturou – zvláště v případě velmi blízkých rodinných vazeb (např. mezi partnery nebo rodiči a dětmi). Pokud vycházíme z chápání rodinných vztahů jako inherentně ambivalentních, může vstup peněz do těchto vztahů působit jako další zdroj konfliktů a napětí, o kterém je nutno vyjednávat. Může ale také naopak sloužit k vyrovnání nerovností a posílit možnost reciprocity na straně příjemkyně/příjemce péče (který/která by jinak neměl/a, jak se za péči odměnit). Rozhodně můžeme předpokládat, že platby za péči v neformálním uspořádání mohou mít mnohé nezamýšlené a nepředvídatelné důsledky (Hubíková 2012).

Ze zkušeností mnoha zemí (a Česká republika není výjimkou) je zřejmé, že zavedení veřejné finanční podpory neformální péče nebo přímých plateb uživatelům služeb péče zpravidla úplně nenaplní původní záměr tvůrců politik. Neexistují žádné záruky, že

peníze skutečně končí v rukou toho, kdo péči prakticky poskytuje. Pro příjemce péče nebo pro toho, kdo pečuje, nemusí být eticky přijatelné pravidelně vyplácet nebo přijímat peníze za něco, co je stále v rodinách často vnímané jako samozřejmé a automatické. Tomu napovídají i výsledky studie Olgy Hubíkové v českém prostředí, podle které má řada příjemců/příjemkyň péče i pečujících zábrany před přímým způsobem kompenzace za péči, neboť jim příliš asociuje obchodní vztahy (Hubíková 2012: 122).

Peníze ve vztazích – Viviana Zelizer a „speciální peníze“

Abychom pochopili, jakou roli peníze můžou hrát ve vztazích péče, budeme vycházet z teorie „speciálních peněz“ americké socioložky Viviany Zelizer. Zelizer navázala na výzkumy naznačující, že lidé využívají řadu prostředků k rozlišování a oddělování peněz podle zdroje, významu nebo účelu. Ukázala, že peníze v závislosti na svém zdroji odpovídají výrazně odlišnému souboru sociálních vztahů a systémů významů. Lidé při placení používají řadu technik vyčleňování a určování (*earmarking*) peněz, aby tyto kategorie sociálních vztahů a významů rozlišovali; vynakládají značné úsilí na kontrolu správného využívání peněžních prostředků přijatých v rámci každé kategorie a přikládají velkou důležitost příslušným rozdílům, čímž vytvářejí částečně oddělené měny, ačkoli se ve skutečnosti jedná o stejné médium. Peníze tak mají společenský význam, nejedná se o „prostředek konečného zvěčnění“ (*ultimate objectifier*), jak se zpravidla domnívají ekonomové (Zelizer 1989: 343). Různé struktury společenských vztahů a kulturních hodnot formují a omezují různé peníze tím, že vyčleňují specifická využití peněz, upravují způsoby přidělování, určují správné uživatele, propojují různé zdroje se specifikovanými způsoby využití a přiřazují jim zvláštní symbolické významy (tamtéž: 371).

Ve své knize *The Purchase of Intimacy (Nákup intimacy)* se Zelizer přímo zaměřuje na otázku, jak lidé zvládají směřování ekonomické aktivity a intimacy a co vysvětluje obavy a tabu, které toto směřování obklopují. Lidé ve skutečnosti vedou „spojené životy“ (*connected lives*) a velký podíl ekonomické aktivity spočívá ve vytváření, definování a udržování různých sociálních vazeb. Ve všech důvěrných vztazích se pak účastníci a účastnice a pozorovatelé a pozorovatelky starají o to, aby je odlišovali od jiných vztahů, které s nimi sdílejí některé vlastnosti (typickým příkladem může být rozdíl manželství vs. prostituce). Lidé vyznačují hranice mezi těmito různými vazbami prostřednictvím každodenních praktik a udržují tyto vazby společnými činnostmi, včetně hospodářských aktivit nebo nakládání s penězi. Vytvářejí například jemné rozdíly mezi pečujícími službami, které poskytují lékaři, zdravotní sestry, manželé, děti, sousedé nebo pečovatelské zaměstnané v domácnosti. Často zakazují určité kombinace vztahů, transakcí a médií jako zcela nevhodné, prostřednictvím tzv. morálního ohraničování (Zelizer 2005: 18).

Zelizer nesouhlasí s názorem, že existují dvě vzájemně nepřátelské a neslučitelné sféry – intimita a ekonomika – a že např. platby za osobní péči nutně převedou tuto péči na prodej služeb se sobeckým cílem maximalizace zisku. Intimní společenské transakce zpravidla koexistují s peněžními transakcemi. Lidé se rutinně účastní procesu diferenciací sociálních vztahů, jimž připisují významy; vykonávají „vztahovou práci“; z tohoto důvodu používají (vedle dalších způsobů označování) různé platební systémy a média. Při používání peněz využívají symboly, rituály, praktiky a fyzicky rozlišitelné formy peněz, které označují odlišné společenské vztahy. V celé řadě důvěrných vztahů přitom lidé dokážou integrovat peněžní transfery do rozsáhlejších sítí vzájemných závazků, aniž by to vedlo ke zničení nebo znehodnocení společenských vazeb. „Peníze se velmi často sdružují s důvěrností, a dokonce ji často udržují“ (tamtéž: 28). Zdůrazňování neslučitelnosti intimity s penězi se objevuje podle autorky právě tehdy, když se lidé pokoušejí vytvářet nebo udržovat hranice mezi intimními vztahy, které mohou být snadno zaměňovány. Právě tehdy používají praktiky „nepřátelských světů“, využívající např. formy řeči, řeč těla, oděvy, uniformy a prostorové lokality, aby označili povahu vztahu, aby se zabránilo záměně se „špatným“ vztahem (příkladem může být uniforma zdravotní sestry nebo služebné).

Koncept „speciálních peněz“ může pomoci osvětlit způsoby, jakými lidé rozumí tokům peněz ve formální a neformální péči. Použití peněz za péči se v závislosti na kontextu řídí celou řadou pravidel, rituálů, norem a tabu. Způsob, jakým je těmto penězům všemi aktéry rozuměno a jaké využití je pokládáno za správné a povolené, následně určuje i povahu mocenských vztahů mezi aktéry. Porozumění tomu, jak lidé zacházejí s penězi, jak je označují a vyčleňují a tím vytvářejí a udržují hranice mezi různými typy vztahů, navíc může pomoci porozumět tomu, jak a proč je příspěvek na péči využíván v různých situacích péče a proč jeho zavedení nenaplnilo očekávání jeho tvůrců.

Různé praktiky vyčleňování speciálních peněz mohou být v případě příspěvku na péči využívány za účelem snížení ambivalence přítomné v mezigeneračních vztazích, za účelem potvrzení a udržení určitého typu solidarity a normativních očekávání spojených s péčí o rodiče nebo o dítě. Vzhledem k celkem vágnímu a nejednoznačně chápanému vymezení účelu příspěvku na péči se pak jeho příjemcům i neformálním pečujícím otevírá velký prostor, jak těmto penězům rozumět a jak s nimi nakládat tak, aby se nenarušila rovnováha a reciprocita v intimních vztazích.

Kontext

V roce 2006 nastal v České republice zásadní zlom ve vývoji sociální politiky týkající se péče o osoby se zdravotním postižením (včetně seniorů), a to ve shodě s vývojem v dalších evropských zemích. V rámci reformy sociálních služeb byl zrušen příspěvek

na péči o osobu blízkou zavedený v roce 1976; namísto něj vznikl příspěvek na péči, určený přímo tomu, kdo péči potřebuje; zároveň byl navýšen. Lidé, kteří potřebují péči, si mohou zvolit, jaký typ péče si vyberou a za takto získané peníze nakoupí, případně tyto peníze vyplatí rodinnému příslušníkovi, který se o ně stará. Změna ale nevedla k očekávaným výsledkům: Neuvolnila se výrazněji místa v rezidenční péči těmi, kdo nepotřebují každodenní dvacetičtyřhodinovou péči (Wija 2013). Stejně tak se výrazněji nerozvinuly terénní/domácí sociální služby (Jeřábková, Průša 2013). Podle výzkumu VÚPSV v roce 2012 téměř polovina příjemců hradila z tohoto příspěvku léky a pětina náklady na dopravu (Průša 2013). Podle Hubíkové (2012: 119) byl příspěvek v 73 % případů využit na zajištění neformální péče a v dalších 9 % se jednalo o kombinaci péče neformální a nějaké formální služby. Přitom je obtížné odhadnout, jakou část z těchto peněz příjemci péče skutečně pravidelně vypláceli jejím poskytovatelům (rodinnému příslušníkovi). Nejčastěji jsou podle MPSV neformálními pečujícími dospělá děti nebo naopak rodiče příjemce/příjemkyně příspěvku na péči, jedná se tedy (zhruba v polovině případů) o mezigenerační poskytování péče (Hubíková 2012).

V následujících letech se několikrát diskutovalo o změně nastavení tohoto příspěvku (bylo navrhováno navázání části příspěvku na konkrétní nákup sociálních služeb), ve skutečnosti se ale jen snížila nejnižší varianta (v 1. stupni závislosti) z 2 000 na 800 Kč a naopak se zvýšila nejvyšší varianta (ve 4. stupni závislosti) o tisíc korun na 12 000 Kč v roce 2010. V roce 2016 vzrostl příspěvek o 10 % ve všech stupních, tj. až na 13 200 Kč při úplné závislosti.

Pro ozřejmění, v jakém myšlenkovém kontextu se pohybují a rozhodují aktéři neformální péče, představím obsah veřejné debaty, která doprovázela zavedení příspěvku na péči (viz Dudová 2015), doplněnou o rozhovory s klíčovými aktéry v oblasti sociálních služeb a financování péče³⁸. Média stejně jako většina politiků a představitelů organizací osob se zdravotním postižením až do spuštění reformy v roce 2007 využívala pro komunikaci o nově zaváděném příspěvku na péči rámec „svobody volby“. Podle něj si lidé díky příspěvku budou moci svobodně vybrat druh služby a získají prostředky, aby si ho mohli sami zaplatit. Média zdůrazňovala ale také aspekt podpory pečujících rodin: zavedení tohoto příspěvku mělo snížit nepoměr mezi veřejnou podporou pobytových služeb (domovů pro seniory apod. dotovaných ze státního rozpočtu) a nedostatečnou podporou pečujících rodinných příslušníků. Před spuštěním reformy články v analyzovaných denících sdílely předpoklad, že příspěvek povede ke zvýšení podpory péče v domácím prostředí – tím, že se zvýší podpora rodin, které pečují o seniora nebo zdravotně postiženého doma. To může sice znamenat zhoršení kvality péče (jelikož příbuzní nejsou pro péči kvalifikovaní a nemusejí péči zvládat),

³⁸ Rozhovory provedené v rámci výzkumného projektu Konfigurace péče o starší v ČR: láska, práce, peníze, GAČR, reg. č. 15-078985 v letech 2015-2016.

zároveň ale setrvání v domácím prostředí média prezentovala jako vždy lepší alternativu k institucionální péči.

Očekávalo se, že v prvních letech nastane turbulentní změna – postupně se vytříbí ty služby, o které bude zájem, a lidé si je budou ochotně platit; předpokládal se vyšší zájem o terénní služby a snížení zájmu o pobytové služby v ústavech (které byly do té doby pro seniory a jejich rodiny finančně nejvýhodnější vzhledem k nízké podpoře domácí neformální péče). Jakmile bylo ale možné hodnotit faktické důsledky reformy, ukázalo se, že zavedení příspěvku na péči určeného přímo závislým osobám vedlo ke zvýšení celkových nákladů státu na sociální služby, přičemž ale jejich příjemci nevyužili příspěvky na nákup formálních služeb péče. V médiích se v reakci na to objevily úvahy obviňující na jedné straně seniory z toho, že si peníze nechávají pro sebe, i když se jedná o příspěvek určený na zaplacení nutné péče, a na druhé straně obviňující jejich rodinné příslušníky, že seniory využívají a o jejich příspěvky je připravují. Největší problém média spatřovala v příjemcích příspěvku 1. a 2. stupně, kteří jsou sice do určité míry závislí na pomoci druhých, většinou se ale o sebe dokážou nějakým způsobem postarat sami nebo s menší pomocí rodinného příslušníka, aniž by mu za to poskytovali nějakou finanční náhradu. Ve většině případů se jednalo o seniory; ti tak byli nepřímě označeni za viníky nedostatku financí v oblasti sociálních služeb.

Nejednoznačnost chápání příspěvku na péči se objevila i ve výzkumných rozhovorech s klíčovými aktéry utváření politik dlouhodobé péče, provedených autorkou a jejími kolegyněmi v letech 2015–2016. Zatímco někteří vyzdvihovali jeho roli v podpoře neformální péče rodiny, jiní pokládali jeho využití na osobní potřeby pečujícího (namísto zaplacení formálních služeb) za zneužití nebo alespoň neefektivní využití:

[Ten systém není efektivní] u lidí, kde bych řekl, že se pohybují v nějakém velmi chudém prostředí. Protože tam pochopitelně ten tlak na tu volbu, na co ty peníze použiju, jestli na to, abych nechal babičce ostříhat nehty, anebo na to, abych si koupil půlku chleba, tam prostě ta volba, ten tlak je strašně tvrdý. (Vladimír Špidla, t.č. poradce ministerského předsedy ČR B. Sobotky)

On je využíván za prvé k tomu, aby ti pečovatelé měli z čeho žít, já si myslím, že je to v pořádku. (Václav Krása, předseda Národní rady osob se zdravotním postižením)

Podle dotázaných klíčových aktérů a akterek panuje velmi nízká informovanost o nároku na příspěvek na péči, a to zejména mezi seniory/seniorkami a těmi, kdo o ně pečují. Podle Jitky Zachariášové, ředitelky organizace A Doma, zhruba 70 % jejich klientů při prvním kontaktování její organizace poskytující osobní asistenci o příspěvku na péči nevědělo. Podobnou zkušenost měl i Jan Lorman, ředitel organizace Život 90:

„Takže ti lidé nevědí, my se denně přesvědčujeme o tom, že nevědí, že je příspěvek na péči, k čemu je.“

Nepochopení a zkreslené představy o příspěvku na péči se projeví i ve výzkumu Olgy Hubíkové z roku 2011. Při dotazování profesionálů majících v kompetenci agendu příspěvku na péči (zejména posudkových lékařů), který provedla v roce 2011, vyšly najevo jejich předsudky a typizace klientů. Svou hlavní úlohu viděli ve snížení nákladnosti systému a v zabránění zneužívání, především ze strany neformálních pečujících. Implicitně předpokládali, že péče v rodině by měla být poskytována nezištně a že příspěvek na péči je využíván spíše jako finanční zaopatření sociálně vyloučených rodin (Hubíková 2012).

V současné době v České republice přibližně o 80 % osob, které potřebují každodenní pomoc se základními úkony, pečují rodinné příslušnice či příslušníci, u dětí se zdravotním postižením je to až 95 % (Valenta, Michalík 2008). Přibližně 70 % intenzivnější péče o seniory poskytují ženy (Dudová, Vohlídalová 2018); u péče o děti se zdravotním postižením je tento podíl pravděpodobně ještě vyšší. V diskusích ani na té nejvyšší úrovni tvorby politik není ale nijak tematizován vliv příspěvku na péči a jeho nastavení na režim péče a na vztahy v rodinách, na genderové vztahy ani rizika refamilializace, jež s sebou nese. Jak ale ukazuje Chiara Saraceno (Saraceno 2016), ničím neomezené použití příspěvků na péči představuje explicitně podporovaný familismus, který má zásadní dopady na postavení žen v péči a obecně ve společnosti. Abychom porozuměli tomu, jak současná podoba příspěvku na péči ovlivňuje vztahy v rodinách a rozhodování žen a mužů ohledně poskytování neformální péče (včetně např. toho, zda opustí placené zaměstnání kvůli péči), je třeba porozumět tomu, jak neformální pečující vnímají a využívají příspěvek vyplácený příjemci péče a jak se liší jejich chápání a užívání peněz obdržených za poskytování péče v různých situacích.

Metodologie

Pro zodpovězení výzkumné otázky byla zvolena komparace dvou případových studií: studie osob pečujících o své stárnoucí rodiče a studie žen pečujících o své děti se zdravotním postižením. Obě zkoumané skupiny pečují o osobu, která má nárok na tutéž dávku za stejných podmínek³⁹ – na *příspěvek na péči*. U obou se předpokládá, že tato osoba (senior nebo dítě se zdravotním postižením) si za tento příspěvek „kupuje“ péči svých blízkých. Zahrnují přitom ale odlišné mezigenerační vztahy péče, které jsou omezovány odlišnými normativními očekáváními. Jak jsme viděli výše, ve veřejné diskusi jsou tyto skupiny uživatelů často kladeny proti sobě. Proto se jejich srovnání

³⁹ V případě dětí je v 1. a 2. stupni závislosti dávka navýšena, v roce 2018 o 2 500 Kč, respektive o 2 200 Kč měsíčně.

jeví jako přínosné pro pochopení toho, jak je *příspěvek na péči* chápán a používán. První srovnávanou studií je kvalitativní výzkum žen a mužů pečujících o seniora v rodině, který uskutečnila autorka v letech 2013–2016. Sběr dat byl proveden technikou hloubkového rozhovoru s narativními prvky, kde komunikační partnerky a partneři měli po stanovení základního tématu (péče o stárnoucího rodiče v rodině) volnost při volbě témat, o kterých budou hovořit, přičemž následně byly tazatelkou kladeny doplňující otázky. Téma péče bylo uchopeno jako vyvíjející se v čase, s přesahem do méně i více vzdálené minulosti i do budoucnosti. Do analýzy bylo zařazeno celkem 36 rozhovorů, z toho osm s muži a 28 se ženami žijícími v Praze a ve dvou regionech ČR. Záměrem bylo, aby všichni měli bezprostřední nebo nedávnou zkušenost s časově náročnou, každodenní péčí osobního charakteru o matku nebo otce.

Druhou srovnávanou studií byl výzkum matek pečujících o děti se zdravotním postižením, provedený autorkou v roce 2012. V rámci výzkumu se uskutečnilo 14 problémově orientovaných hloubkových rozhovorů. Jednalo se o ženy dlouhodobě a intenzivně pečující o vlastní zdravotně postižené dítě, žijící ve Středočeském kraji a hledající pomoc s návratem na pracovní trh. Důraz byl kladen na rozmanitost vzorku z hlediska věku, rodinného statusu (vdané a osamělé matky), vzdělání, ekonomického postavení a etnicity.

Komunikační partnerky a partneři byli požádáni o souhlas s tím, že rozhovory budou nahrány, přepsány a posléze použity pro analýzu tak, že jejich jména a další jména, která se v rozhovoru vyskytnou, budou při prezentacích výsledků změněna nebo vynechána. Místo rozhovoru bylo určeno vždy tak, aby vyhovovalo jim samým. Rozhovory byly následně přepsány, anonymizovány a analyzovány s využitím softwarového programu pro analýzu kvalitativních dat Atlas.ti. Analýza měla pro potřeby tohoto textu průřezovou povahu – kódování, kategorizace a komparace se zaměřila na témata spojená s příspěvkem na péči a obecně ekonomickými souvislostmi poskytování neformální péče. Cílem přitom bylo proniknout k hlubším obsahům názorů komunikačních partnerek a partnerů a porozumět jejich vlastním významovým kategoriím a na základě tohoto porozumění vybudovat teorii založenou na empirických zjištěních a jejich sociologické interpretaci. Cílem tohoto typu výzkumu je získat přístup k perspektivě samotných aktérů či akterek: k jejich hodnotám, definicím situací a k jejich vlastnímu chápání sociálních procesů a pravidel, které je výsledkem jejich socializace a životních zkušeností (Bertaux, Kohli 1984). Pro porozumění tomu, jak lidé rozumí penězům a odlišují je podle jejich zdroje, významu nebo účelu a jak tato odlišení využívají ve vztahové práci, jejímž cílem je odlišit různé sociální vztahy (s různou mírou intimity), se takový kvalitativní rozumějící přístup jeví jako jediný možný.

Pro dokreslení toho, jak uživatelky a uživatelé rozumějí příspěvku na péči, jaké významy mu připisují a jak jej využívají, nám vedle pohledu těch, kdo péči poskytují, chybí perspektiva těch, kdo péči přijímají. Ta je neméně důležitá, jelikož jsou to

v mnoha případech oni/ony, kdo příspěvek od státu přímo dostávají a nadále s ním nakládají. To, jakým způsobem, za jakých podmínek a zda vůbec předávají peníze z příspěvku osobám, které o ně pečují, jistě posléze ovlivňuje to, jak pečující příspěvku rozumí a jaká jeho užití pokládají za povolená a legitimní (a naopak). V případě dětí se zdravotním postižením byly ovšem faktickými příjemkyněmi peněz jejich matky; v případě seniorek a seniorů se situace lišila podle jejich zdravotního stavu (ve více než polovině případů se jednalo o osoby s kognitivní poruchou a peníze přicházely na účet přímo pečujícím dcerám nebo synům). V tomto textu se zaměřím na stranu pečujících – na to, jak oni sami vnímají situaci péče a transfery peněz, ke kterým dochází, a jak z jejich pohledu tyto transfery ovlivňují rodinné vztahy a neformální nastavení poskytování péče, případně jaké strategie a techniky používají k oddělování těchto peněz (od celkového rozpočtu domácnosti) za účelem zachování a potvrzení intimity vztahů. Pohled přímých příjemců a příjemkyň těchto peněz, tedy osob přijímajících péči, může být námětem na další výzkum.

Neformální pečující a chápání příspěvku na péči

Viděli jsme, že vymezení účelu a „správného“ použití příspěvku na péči je nejednoznačné, ať už v mediálním diskursu nebo ze strany klíčových aktérů (viz Dudová 2015). Z kvalitativního výzkumu je navíc zřejmé, že chápání příspěvku na péči se také liší mezi různými skupinami příjemců – pečujících. Ukazuje to, že peníze v rodině fungují podle různých logik, které nemusejí naplňovat očekávání a předpoklady tvůrců politik. Lze to předvést na příkladu žen a mužů pečujících o své rodiče (seniory a seniorky) a žen pečujících o své děti se zdravotním postižením.

Případ žen a mužů pečujících o stárnoucí rodiče

Způsoby, jakými dospělé děti (dcery a synové) pečující o rodiče vnímaly a využívaly příspěvek na péči, byly poměrně různorodé. V naprosté většině ale nevnímaly ani nepoužívaly příspěvek na péči jako formu „odměny“ za poskytovanou péči, která by nahradila výpadek jejich pracovního příjmu. Pečující dospělé děti jej vnímaly až na několik výjimek primárně jako peníze svých rodičů, za které je vhodné nakoupit nadstandardní pomůcky či potraviny, případně zaplatit formální placené služby péče (jako je např. dovážka jídla nebo pečovatelská služba v době, kdy byly v práci), a to i tehdy, kdy se na péči významně osobně podílely a trávily jí mnoho času.

Příspěvek na péči jako „přilepšení“ rodičům

Devět pečujících příspěvek vnímalo jako peníze určené na specifické potřeby rodičů, spojené s jejich závislostí. Za peníze z příspěvku na péči nakupovali

rodičům oblíbené jídlo, dražší kosmetiku a nejčastěji inkontinenční pomůcky. Zejména pleny byly u inkontinentních opečovávaných osob vnímány jako velmi nákladné. Ačkoli by měly být hrazené pojišťovnou, tak daný objem zpravidla nestačil a bylo nutné je dokupovat; příspěvek byl mnohdy automaticky vnímán jako zdroj peněz na zaplacení plen: „*Tak se třeba ještě za dva tisíce měsíčně doplácely kalhotky. Takže nebylo to úplně od věci.*“ (Darina, 51 let, VŠ, OSVČ – novinářka) Další pečující ženy uváděly, že příspěvek používají na zaplacení léků, benzínu a dopravy, jídla či stavebních úprav.

Ony stejně ty čtyři tisíce pokryly ty obědy, nebo nějaký svozy, co jezdí auta se starými lidmi po lékařích a tak. Ono to nebylo nic levného, takže to se vlastně pokrylo z toho příspěvku, takže z toho moc nezbylo. Já jsem vlastně mamce nakupovala, takže to všechno padlo tady na ty věci. (Kamila, 58 let, VŠ, pracující důchodkyně – úřednice)

Tři ženy vyprávěly, jak vypracovávaly podrobné účetnictví, aby bylo zřejmé, jak s matčinými penězi nakládají a že si je nenechávají pro své vlastní potřeby. Chtěly se tak podle svých slov vyvarovat případných sporů se sourozenci a zejména se vyhnout podezření, že pečují ze zjištěných důvodů. Pavla například sice hospodařila s matčinými penězi (včetně příspěvku na péči), ale detailně zaznamenávala, za co peníze utrácí: „*Ale psala jsem jí to, i kvůli bratrově rodině, aby neřekli –, takže jsem [zapisovala] veškerý výdání, co jsem udělala každý den, nákup, co jsem platila za ní.*“ (Pavla, 67 let, VŠ, pracující důchodkyně) Stejně jako jí by nebylo podle jejich slov příjemné, aby si matka nebo někdo jiný myslel, že používá příspěvek pro sebe, tak i její matka podle jejího vyprávění trvala na tom, aby s ní dcera neměla žádné vlastní výdaje: „*Ona by se zbláznila, kdybych jí já ze svého dávala něco, to v žádném případě.*“ Pokud matce nějaké peníze zbývaly, rozdělila je jako dárek napůl mezi Pavlu a jejího bratra, přičemž toto rozdělení vnímali všichni zúčastnění jako spravedlivé.

Peníze z příspěvku na péči tak byly pečujícími dětmi vnímány jako oddělené peníze patřící rodiči, jelikož péči by jim měly poskytovat zdarma. Peněžním transferům od rodičů k dětem, případně od dětí k rodičům v podobě plateb za péči, bylo podle nich vhodné se vyhnout, jelikož by narušily intimitu vztahu s rodičem a celkovou rovnováhu vztahů v rodině. Jak říká Viviana Zelizer, vypravěči a vypravěčky praktikovali tzv. vymezování morálních hranic, zakazující „určité kombinace vztahů, transakcí a prostředků jako krajně nevhodné“ (Zelizer 2005: 18).

Peníze z příspěvku nebyly součástí běžného rozpočtu domácnosti; i když s nimi pečující děti hospodařily, chápaly je jako „peníze navíc“, bez kterých by se případně obešly. V rozhovorech zdůrazňovaly, že peníze z příspěvku vlastně nepotřebují, resp. nepotřebují je pro sebe a nepočítají s nimi. Rozhodování o nároku na příspěvek

a posuzování jeho výše tak pro ně nepředstavovalo zásadní zdroj stresu: „*Bylo to hezký, bylo to milý, ale kdyby to nedali, tak bychom se bez toho taky obešli.*“ (Hana, 65 let, VŠ, pracující důchodkyně) O příspěvku se většinou dozvěděly v nemocnici nebo prostřednictvím sociálních služeb, mnohdy až po celkem dlouhé době, kdy by na něj teoreticky měly nárok. V rozhovoru kladly důraz na to, že si to matka zaslouží, protože celý život pracovala a přispívala do systému; navíc pořizování speciálních pomůcek bylo pro rodinu poměrně nákladné a to, že se nemusely pořizovat z běžného rozpočtu, znamenalo pro pečující úlevu. Opakovaně ale ve vyprávění zdůrazňovaly, že jsou to peníze pro opečovávanou osobu: „*Já jsem to taky tak brala, jakože to bude pro ni, jako ne, já jsem to nepotřebovala pro sebe, že jo, ale jako ona, že to bylo jako žadatelka.*“ (Halina, 60 let, vyučená, v důchodu)

Nepřijetí příspěvku na péči

V osmi případech ženy (a muži) ani o nároku na příspěvek na péči nevěděly nebo věděly, ale cíleně o něj nežádaly – s tím, že mají v rámci domácnosti dostatečné příjmy a péči stejně pokládají za svou povinnost: „*Zkrátka starý lidi, jsou to rodiče, když by něco potřebovali, tak od toho jsou děti, aby si to zařídily.*“ (Jarmila, 72 let, vyučená, pracující důchodkyně) Některé z žen o příspěvku nevěděly a nenapadlo je si něco zjišťovat, jelikož netušily, že by takový příspěvek mohl existovat. Další o příspěvku neměly správné informace (myslely si např., že je příjmově testován nebo že na něj jejich matka nemá ve svém stavu ještě nárok) a přesnější informace si nezjišťovaly, anebo usoudily, že ho nepotřebují a péči chtějí poskytovat nezištně.

Hlavní roli přitom hrálo sdílené a uvědomované sociální očekávání, že děti by se měly o rodiče postarat zdarma a nezištně, a s tímto očekáváním se pečující v průběhu rozhovoru ztotožňovali.

[...] jednak jsem o tom ani neuvažovala a ani jsem netušila, že možná by mi to bylo i docela hloupý si žádat, dokud ještě chodila, o nějaký příspěvky. Tak nějak jsem to považovala za takovou samozřejmost, že se o ni starám. (Marie, 72 let, VŠ, v důchodu, pův. pedagožka)

Nežádali jsme, nežádali. [...] Nevím, mně totiž, abych pravdu řekla, [...] mně by bejvalo asi hloupý, abych řekla: „Mami, seš pro mne další zdroj příjmu, že budu mít ze sociálky dva tisíce.“ To jsem nechtěla jako vůči ní, aby ona se [...] Aby řekla: „No jo, tak ta jde po penězích.“ (Olga, 59 let, VŠ, zaměstnaná – účetní)

Já vím, že něco takovýho je, ale my jsme zcela vědomě o to nežádaly. Nám to nepřípadalo nutný ten stát nějak ještě dolovat, když si to můžeme dovolit. (Lenka, 65 let, VŠ, pracující důchodkyně – vědkyně)

Takovéto „odmítnutí“ příspěvku (jako u Olgy nebo Lenky) bylo spojené s pocitem, že jejich příjem jim stačí, matka nemá žádné speciální nákladné potřeby a příspěvky by měly zůstat potřebnější. Ne vždy ale měli pečující skutečně nadprůměrné příjmy, podstatné bylo to, že je pro sebe vyhodnotili jako dostačující. Klíčovou kategorií, která se prolínala vyprávěním pečujících, byla norma nezištné péče „z lásky“ – té pak podřizovali konkrétní zacházení s penězi i to, jak je prezentovali výzkumnici a svěmu okolí. Podle svých slov nechtěli, aby rodiče, sourozenci i širší sociální okolí získalo dojem, že pečují kvůli příjmu, který z toho můžou mít: *„A aby si lidi nemysleli –, prostě pořád jsem všechno dělala jen proto, aby si lidi nemysleli, že to dělám jen kvůli tomu.“* (Markéta, 48 let, SŠ, úřednice)

V souladu s teorií V. Zelizer dcery a synové odmítáním příspěvku uskutečňovali vztahovou práci s cílem „zabránit záměně za ‚špatný‘ vztah“ (Zelizer 2005: 28–29). Skutečnost, že používali „učení o nepřátelských světech“ (tj. věřili a zdůrazňovali, že intimní sociální výměny nemohou existovat společně s výměnami peněžními), může napovídat, že vztah péče mezi nesoběstačným rodičem a dospělým dítětem je ze své povahy křehký a mohl by být snadno zaměněn za jiný vztah péče.

Ty z dětí, které o příspěvek vůbec nežádaly, to zdůvodňovaly také tím, že nechtěly rodiče vystavit sociálnímu šetření spojenému se žádostí, které vnímaly jako ponižující a pro rodiče zatěžující. Čtyři pečující žádali o příspěvek až v okamžiku, kdy se stav opečovávané osoby rapidně zhoršil, péče doma již nebyla zvládnutelná a rodiče potřebovali využívat nějaké sociální služby. Tam byl nárok na příspěvek zpravidla podmínkou přijetí a sociální pracovníci či pracovnice jim se žádostí pomohli nebo rodina zjistila, že by jinak musela za formální péči významně doplácet z vlastních prostředků.

Příspěvek na péči na zaplacení sociální služby

Dvanáct dotázaných využívalo příspěvek na péči na zajištění sociálních služeb: *„Bere nějaký asi čtyři tisíce k penzi, tak z tohohle, tyhle peníze jsou právě určený na tyhle služby.“* (Milan, 58 let, SŠ, nezaměstnaný) Tato skupina kombinovala svou neformální péči s využitím formálních služeb. Jednalo se o osoby, které žily zpravidla v regionu Prahy a okolí, oproti předchozím dvěma skupinám byly častěji zaměstnané, mladší a také se spíše jednalo o pečující syny než o dcery. O příspěvek žádaly zpravidla v okamžiku, kdy potřebovaly zaplatit služby terénní péče, většinou byly informovány kontaktovanou organizací o nároku na příspěvek a ta jim také pomohla s administrací žádosti. Tato skupina pečujících se potýkala s tím, že výše příspěvku byla zpravidla nedostatečná pro pokrytí potřeby formální terénní péče – za hodinu platili cca 120 Kč, což by při pokrytí standardní pracovní doby znamenalo více než 20 000 Kč měsíčně. V některých případech musela rodina přidávat na zaplacení služeb svoje prostředky, tak jako např. u Boženy:

To nestačí, skládáme se celá rodina, dcera ta to dotuje. Co zbyde babičce z důchodu, to platím. Vybrala jsem ještě nějaké její úspory a zase to vždycky měsíčně posílám, protože to se platí z účtu. No celá rodina, dcera říká, „ted' to nesmí postihnout vás, jinak už bych to nezaplatila“ (směje se). (Božena, 62 let, SŠ, v důchodu)

Příspěvek pokládaly za dostačující ty pečující děti, které potřebovaly pokrýt pečovatelskou službou jen malý počet hodin, zpravidla díky tomu, že se na péči podíleli další členové rodiny. K penězům z příspěvku se pak přidával také důchod seniora či seniorky, který rovněž vnímaly jako „peníze navíc“ v případě, že s nimi rodiče sdíleli domácnost a neměli tak osobní náklady spojené s bydlením: „Stačí a maminka má důchod, hlavně bydlí se mnou, takže se to zatím dá.“ (Libora, 60 let, VŠ, bankovní úřednice)

Příspěvek na péči jako plat pečující osoby

Jen tři pečující chápali příspěvek na péči jako finanční kompenzaci své neformální péče. Příspěvek byl v tomto případě součástí rodinného rozpočtu, se kterým hospodařili: „V podstatě ty příjmy klesají, snažíme se o nějakou kompenzaci toho. Tím, že se musíte naplno věnovat té péči o babičku“ (Josef, 34 let, SŠ, úředník). Tamara poprvé podala žádost o příspěvek na péči, když její matka začala potřebovat pravidelnou pomoc. Pak žádala o zvýšení na popud sousedky, když matka byla již naprosto závislá na její celodenní péči: „To bylo jenom na to, že jí nakupujeme, že jí uklízím, že jí vařím.“ (Tamara, 62 let, vyučená, v důchodu)

Lucie se nacházela na pomezí dvou typů: příspěvek chápala primárně jako určený na potřeby matky, ale zároveň to, co zbylo, jako odměnu za svou pečovatelskou práci. Byla v tom podpořena svou matkou, která na příspěvek nahlížela jako na odměnu pro dceru za poskytování péče:

Ona mi vždycky říkala, když jsem jí třeba něco koupila, „já ti to zaplatím“. Já říkám, „ne mami, mám na tebe těch osm tisíc“. A ona vždycky říkala, „ale to jsou tvoje peníze, vždyť ty se o mě staráš“. (Lucie, 60 let, vyučená, v důchodu)

Lucie nevedla podrobné účty o tom, co za co utratila. Příspěvek vstupoval do celkového rodinného rozpočtu, ze kterého hradila také všechny potřeby matky (matka jí navíc dávala část důchodu na nákup jídla pro sebe). Skutečnost, že na matku dostávala příspěvek na péči, byla pro ni důvodem, proč nechtít žádný další příspěvek od svého bratra:

[...] vždycky mi brácha povídal, „hele ségra, jestli potřebuješ něco [koupit pro mámu], tak řekni“. Ale já jsem říkala, „já беру na mamku osm tisíc“, já nebudu přece bráchovi říkat, aby koupil pleny nebo něco. Já jsem říkala, „to ne, to bych neudělala“. (Lucie, 60 let, vyučená, v důchodu)

Příspěvek tedy nebyl čistě odměnou za pečování, primárně podle Lucie sloužil k pokrytí potřeb matky.

V naprosté většině případů (34 z celkových 36) pečující děti tedy nepokládaly příspěvek na péči za peníze, které by jim náležely jako ocenění jejich pečovatelské práce. Podmínkou pro to byl jiný příjem, ze kterého žily – starobní důchod nebo pracovní příjem, výjimečně příjem jejich partnera. Pokud ještě nedosáhly důchodového věku, pokládaly za nutné a potřebné vydělat si „vlastní“ peníze, a proto zůstávaly ekonomicky aktivní i v době poskytování péče. Proto také, jakmile péče začala být příliš náročná a nedala se již skloubit s placenou prací, raději volily formální služby péče, včetně péče institucionální. Toto řešení pro ně bylo přijatelnější než opuštění práce a pečování „na plný úvazek“ s kompenzací v podobě příspěvku na péči. Dcery a synové tedy cítili povinnost péči o rodiče zabezpečit, nemuselo se ale nutně jednat o osobní péči. Pokud pečovali, muselo to ale být nezištně.

Mezi dotázanými bylo 28 dcer a osm synů. V tom, jakým způsobem poskytovali péči, byly určité genderové rozdíly (viz Dudová, Vohlídalová 2018), v chápání a používání příspěvku na péči ale nebyly rozdíly nijak výrazné. Synové pouze častěji využívali placené terénní služby, které jim umožňovaly zůstat v práci i v případě časově náročné péče. Pečující dcery ale také byly ve více než polovině případů pracovně aktivní, zbývajících byly ve starobním důchodu. Ženy, které byly v okamžiku, kdy nastala potřeba péče, již v důchodu (a měly tedy vlastní příjem), hovořily o dosažení důchodového věku jako o hlavní okolnosti, jež usnadnila jejich rozhodování o tom, zda se budou doma starat o své rodiče. Účast v placené práci představovala podle dotázaných zásadní důvod a také legitimizaci toho, proč podle nich ne každý může svým rodičům péči ve stáří poskytnout.

Děti pečující o rodiče podřizovaly nakládání s penězi z příspěvku normě, že mezi-generační péče dětí o rodiče má být poskytována „z lásky“. Zpravidla důsledně oddělovaly peníze své a peníze rodičů (což pro ně byl jejich důchod i příspěvek na péči) v rozpočtu domácnosti, a to i tehdy, když všechny tyto peníze přicházely na účet dětí. I když žily s rodičem ve společné domácnosti, každý fungoval „za své peníze“. Jiné nastavení bylo vnímáno jako nespravedlivé.

S normou „péče z lásky“ se u některých pojila neochota využít peníze na terénní služby péče (jelikož péče by měla poskytována zdarma dětmi), zdůrazňování toho, že peníze jsou využity na nákup potřeb pro seniorku či seniora, nebo nepřijetí příspěvku. Příspěvek na péči v této skupině pečujících v podstatě představoval narušení

normy nezištné mezigenerační pomoci, které bylo potřeba nějak (ať už praktikami nakládání s penězi nebo diskursivně směrem k tazatelce) „neutralizovat“. Norma mezigenerační solidarity se vztahovala na poskytování péče, nikoli na ekonomickou podporu – jinak řečeno, děti mají nezištně zajistit péči o rodiče, ale neměly by (být nuceny) je podporovat finančně. Převládalo přesvědčení, že rodič má nárok na uhrazení svých speciálních materiálních potřeb, spojených se stárnutím a zvyšující se křehkostí a závislostí, ze strany státu nebo sociálního systému, a právě na to by měl být příspěvek použit.

Z vyprávění dotázaných dětí pečujících o rodiče se jeví, že odměna za neformální péči v podobě příspěvku na péči narušuje intimitu vztahu dítě–rodič, postavenou na normativním očekávání nezištné „péče z lásky“. Děti tak volí různé formy oddělování peněz z příspěvku (pokud příspěvek vůbec přijmou), aby odlišily vztah k rodičům od jiných vztahů péče a aby udržely intimitu a blízkost tohoto vztahu. Účastní se tzv. „sociologického účetnictví“, jež Viviana Zelizer definuje jako způsoby, kterými jsou v dané kultuře a sociálních strukturách označovány různé druhy peněz prostřednictvím zavádění různých kontrol, normativních a jiných omezení a odlišení toku a likvidity peněz (Zelizer 1989: 351). V důsledku „sociologického účetnictví“ se peníze obdržené formou příspěvku na péči v situaci, kdy péče je poskytována neformálně dospělým dítětem, stávají „zvláštními penězi“. Získávají zvláštní význam (tamtéž: 371) s cílem zachovat intimitu a blízkost ve vztahu rodič–dospělé dítě.

Ženy pečující o dítě se zdravotním postižením

Toto chápání příspěvku na péči v případě péče o seniory je zajímavé porovnat s chápáním příspěvku na péči u jiné skupiny pečujících, a sice u matek pečujících o děti se zdravotním postižením. Tyto ženy kvůli péči o dítě dlouhodobě přerušily svou pracovní aktivitu. Příspěvek na péči představoval jejich hlavní a často jediný příjem. Ve svých výpovědích mu na rozdíl od dětí pečujících o rodiče přikládaly značnou důležitost. Vnímaly ho jako svůj osobní příjem, který vstupoval do rozpočtu celé domácnosti, a v podstatě byl odměnou za jejich práci, spočívající v péči o dítě. Příspěvek na péči tyto ženy nechápaly jako sociální dávku, spíše mu rozuměly jako odměně za svou práci s nemocným dítětem (viz Dudová 2013).

Toto chápání příspěvku na péči dozajista souviselo s ekonomickým postavením pečujících žen: byly buď bez práce jako ženy v domácnosti či nezaměstnané, nebo pracovaly v různých nejistých režimech – formou brigád, občasných výpomocí, na nejisté krátkodobé smlouvy, vždy s nízkým finančním ohodnocením. Jejich finanční situace byla dána zejména jejich rodinným stavem. Samoživitelky měly podle svých slov problém zajistit prostředky na základní obživu a žily v neustálé nejistotě, zda se jim to podaří další měsíc. Hlavním zdrojem jejich obživy byl právě příspěvek na péči,

případně rodičovský příspěvek (pokud měly další malé dítě) nebo invalidní důchod nemocného dítěte (pokud bylo již plnoleté).

Příspěvek na péči jako plat pečující osoby

Pro většinu pečujících byl příspěvek na péči významným příjmem rozpočtu domácnosti a vstupoval do něj stejně jako plat manžela nebo jiné sociální dávky. Pro dotázané ženy tedy bylo velmi důležité, zda a jaký stupeň závislosti bude dítěti přiznán.

Tak potom jsme dostali dvojku a je to tři roky nazpátek, tak jsme dostali trojku, a ještě jsme se odvolali. Protože to říkali, že to není možný, tak jsme dostali teda čtvrtý stupeň, za který jsem moc ráda, protože každá koruna, co si budeme povídat, je prostě znát. (Marie, vyučená, vdaná, občasné brigády)

Ženy se nacházely v poněkud paradoxní situaci: příspěvek chápaly jako ocenění své práce s dítětem. Přitom ale, pokud se jim podařilo dítě rozvíjet a více osamostatnit, hrozilo jim, že při dalším posouzení bude příspěvek snížen a ony tak přijdou o část svého hlavního příjmu. Na jedné straně byly vnitřně motivovány k tomu s dítětem intenzivně pracovat, aby se jeho stav co nejvíce zlepšil, zároveň ale riskovaly, že pokud budou v této snaze úspěšné, ohrozí snížením příspěvku na péči rozpočet rodiny.

Ona má druhý, šest tisíc bereme. Ted' měla vlastně přezkoumání, tak jsem měla strach, aby jí to nesnížili nebo nesebrali, protože dneska nevíte. Dneska to sebe-rou, když se jenom projeví, že jí něco jde líp, tak naštěstí nám zůstal. Tak aspoň že nám zůstal ten, co máme. (Zdena, vyučená, rozvedená, nezaměstnaná)

Periodické přehodnocování stupně závislosti (každý rok nebo každé dva roky) pro ně představovalo stres – ať už proto, že se obávaly snížení příjmů, nebo proto, že jim nebylo příjemné jednat se sociálními pracovníci či úředníky/úřednicemi. Zejména ty ženy, které byly na příspěvku na péči existenčně závislé, vnímaly opakované posuzování velmi negativně.

Příspěvek na péči byl tedy ženami konstruován spíše jako specifický druh pracovního příjmu, který byl odměnou za jejich práci s nemocným dítětem, než jako „sociální dávka“. Bára například kritizovala nejednotné pojetí příspěvku na péči ze strany úřadů a finančních institucí, kdy jedni jej za příjem považují, a druzí nikoli:

To mě strašně překvapuje, že někdy se ten příjem započítává jako můj příjem a někde ne zase. To je jako strašně zvláštní. Že tam vlastně z těch peněz jako on platí péči, to je na jeho jméno, ale já jako jeho zákonný zástupce je dostanu na účet. A vlastně on si z těch peněz platí tu moji službu. Jo, ale ty peníze mně

se nikde –, já když si budu chtít vzít půjčku, tak mi to neuznají jako příjem. Přitom ale na sociálce je to vedený jako můj příjem. Jo tak proto já říkám, jak se to komu hodí, někde to je příjem a někde ne. (Bára, SŠ, rozvedená, pět let péče, občasná brigády)

Závislost na sociálních dávkách byla obecně vypravěčkami vnímána negativně, jako cosi stigmatizujícího, s čím se vnitřně neztotožňují. Samy měly tendenci se distancovat od lidí, kteří „jen pobírají dávky“ a nemají zájem na své situaci cokoli změnit (příspěvek na péči přitom jako sociální dávku nevnímaly): „*Taky si nemyslím, že bychom měli všichni jenom s nataženou dlaní čekat, až co nám stát dá.*“ (Magda, VŠ, vdaná, v domácnosti) Kritizovaly lidi, kteří si údajně z dávek pohodlně žijí:

[...] nebudu jmenovat, ale jsou lidi, který bydlí celý život, bydlí celý generace a jsou na tý hmotný nouzi stále a kolik berou –. Nevím, ty lidi to umí. (Zdena, vyučená, rozvedená, nezaměstnaná)

Pokud byly samy odkázány na další sociální dávky, chápaly to jako své životní selhání (opakovaně se ujišťovaly o anonymitě rozhovoru a hovořily o tom velmi emotivně).

Zvláštní roli hrály důchody dětí – invalidní důchody v případě již plnoletých dětí či pozůstalostní důchody u dětí jedné z žen, která byla vdovou. Na rozdíl od příspěvku na péči byly důchody dětí (a někdy i přídavky na děti) ženami chápány jako příjmy dětí, které by správně neměly vstupovat do rozpočtu domácnosti: „*Když jsou to peníze dětí, jsou to na ně napsané peníze a oni mě z toho živí, když se to tak řekne.*“ (Tereza, vyučená, rozvedená, krátkodobé práce) Příjmy dětí (včetně důchodů) byly ale přitom započítávány do příjmu domácnosti, a tudíž ženy kvůli nim ztrácely nároky na další dávky, na které by nárok bývaly měly, nebýt těchto důchodů. Jako matky se ale samy cítily odpovědné za to, aby dětem zajistily jejich materiální potřeby. Ne vždy toho ovšem byly vlastními silami schopné, jelikož se jim kvůli náročné péči nedařilo sehnat dostatečně dobře placenou práci. Proto i důchody dětí využívaly pro pokrytí základních nákladů, např. zaplacení nájmu, ovšem cítily se kvůli tomu provinile.

Tak syn mě živí. Já [z toho] zaplatím nájem, složenky, to je všechno na něm. No, je to hrozný. A snažíte se třeba někde pracovat a nechcete být na pracáku. (Věra, ZŠ, rozvedená, krátkodobé práce)

Prostě z peněz, který mi chodí na T. a na děti, tak musím doplácet nájem, jelikož práci na půl úvazku nebo na ranní jsem doted' ještě nesehnala. (Zdena, vyučená, rozvedená, nezaměstnaná)

Ženy pečující o své dítě/děti se zdravotním postižením, na rozdíl od dospělých dětí pečujících o své rodiče, tedy chápaly příspěvek na péči jako svůj vlastní příjem a neoddělovaly jej od příjmu domácnosti. Důvodem může být skutečnost, že hospodařily „společně“ s dětmi a děti nebyly vnímány jako autonomní členové domácnosti vzhledem ke své absolutní závislosti na rodičích. Toto vysvětlení ale není dostatečné, jelikož u dalších příjmů oddělování peněz používaly: sirotčí a invalidní důchody byly matkami chápány jako peníze dětí (tj. pokládaly za správné použít je na specifické potřeby dětí, nikoliv např. na zaplacení nájmu). Pokud je musely „rozpustit“ do rozpočtu domácnosti, představovalo to pro ně překročení normy. Oproti tomu příspěvek na péči v této skupině pečujících skutečně hrál roli odměny za pečovatelskou práci.

Z vyprávění matek pečujících o děti s postižením vyplynula nejednoznačnost chápání příspěvku i ze strany dalších sociálních institucí. Na jedné straně je započítáván jako příjem domácnosti při výpočtu nároku na další sociální dávky a doba jeho pobírání (od druhého stupně) je kryta sociálním a zdravotním pojištěním (což nahrává jeho chápání jako příjmu či odměny za péči). Na druhé straně jej banky neuznávají jako příjem při žádosti o půjčku či hypotéku a jeho výše klesá, pokud je práce (péče o dítě) prováděna dobře.

Diskuse a závěr

Z literatury vyplývá, že peníze označené jako „příspěvek na péči“ jsou chápány velmi odlišně různými aktéry. Podílejí se na tom nejednoznačnost vymezení a komunikace o účelu příspěvku v politickém a mediálním diskursu: podle jedněch je příspěvek určen zejména na nákup formálních služeb péče a jeho zavedení mělo za cíl posílit poptávku po službách a zavést do sektoru služeb kvazitržní prostředí. Podle druhých má příspěvek sloužit (také) jako kompenzace výpadku příjmu rodinných příslušníků, kteří se rozhodnou pečovat o blízkou osobu; mohou ho tedy využít na úhradu svých vlastních životních nákladů. Oba názorové póly se shodují v tom, že hlavním principem příspěvku na péči má být svoboda volby: opečovávaná osoba si může zvolit, zda a jakou službu využije, případně zda si „zaplatí“ péči svého blízkého. V praxi se ale tato svoboda volby ukazuje jako iluzorní, jelikož do hry vstupují kromě zákonitostí trhu další fenomény: v případě mezigenerační péče zejména normy týkající se vztahů a intimity mezi dětmi a rodiči, v případě nákupu služeb naopak omezená výše příspěvku, který zdaleka nepokryje náklady péče v potřebném rozsahu (a další skutečnosti vytvářející kvazitržní prostředí, což by ovšem bylo na jinou diskusi).

Příspěvek na péči je podle zjištění z kvalitativního výzkumu vnímán a používán velmi odlišně i u dvou různých skupin neformálních pečujících: u dospělých dětí pečujících o stárnoucí rodiče a u matek pečujících o děti se zdravotním postižením. Zatímco děti pečující o rodiče tyto peníze chápou jako peníze svých rodičů a tak s nimi i zachá-

zejí (oddělují je v rozpočtu domácnosti od jiných peněz podle zdroje, využívají je na zaplacení specifických věcí a služeb, které jejich rodiče potřebují, ale nikoli na běžné náklady domácnosti; zdůrazňují „spravedlivé“ rozdělení peněz mezi všechny sourozence bez ohledu na to, kdo poskytuje péči apod.), matky pečující o děti je chápou jako odměnu za svou pečovatelskou práci a tyto peníze se stávají běžnou součástí jejich rodinného rozpočtu. To ukazuje, že peníze v rodině fungují podle různých logik (lišících se od předpokladů tvůrců politik) a jsou i jinak využívány. Toto využití se liší v závislosti na povaze vztahu mezi pečujícími a opečovávanými.

Jak vysvětlit toto odlišné chápání a využívání příspěvku na péči? V obou případech může být skutečným příjemcem těchto peněz pečující osoba – i pečující dcery, označené svými rodiči oficiálně jako poskytovatelé pomoci, mnohdy dostávaly příspěvek přímo na svůj účet podobně jako matky pečující o děti. Srovnatelná byla i míra závislosti opečovávané osoby, alespoň v případech, kdy matka nebo otec trpěli kognitivní poruchou (Alzheimerovou nemocí či stařeckou demencí). Přesto pečující dcery i synové vnímaly/i peníze z příspěvku jako peníze svých rodičů, zatímco pečující matky jako své vlastní peníze. Vysvětlení lze hledat v odlišné povaze norem, které obklopují mezigenerační péči dětí o rodiče a naopak rodiče o děti, a v míře a povaze intimity, jež je odlišná u obou vztahů. Péče dospělého dítěte o rodiče se řídí normou „péče z lásky“ – měla by být podle dotázaných poskytována nezištně a tato nezištnost musí být zviditelňována v každodenní praxi nakládání s penězi a zvýznamňována ve vyprávění během rozhovoru. To, že příspěvek na péči náleží příjemci péče a ten si následně platí služby svého dítěte, jde proti normativním očekáváním mezigenerační solidarity a reciprocity. Tato norma vystupuje ve vyprávění i v praktikách nakládání s penězi tak silně do popředí pravděpodobně právě proto, že je poměrně křehká, a intimita v tomto vztahu péče může být snadno narušena. Pokud aplikujeme koncept „zvláštních peněz“ Viviany Zelizer, můžeme říci, že dospělé děti pečující o rodiče jsou více vystaveny riziku snadné změny povahy sociálního vztahu poskytování péče (péče dcery versus péče profesionální pečovatelky). Oproti tomu intimita ve vztahu, kdy matka pečuje o malé dítě, není tak snadno narušena. Matky nemají strach, že by byly podezírány z toho, že o dítě pečují zjištěně, „jen pro peníze“, tak jako dcery (a synové) pečující o rodiče. Navíc u péče o děti je již obecně akceptované, že stát na tuto péči přispívá ve formě rodičovského příspěvku, přijímání peněz za péči o děti nenarušuje normu správné mateřské péče (alespoň v pohledu na matky majoritní etnicity). Jak ukazují Christina Bergqvist a Steven Saxonberg (2017), stát funguje jako normotvůrce: tím, jak nastavuje sociální politiky, určuje, co je „normální“ a žádoucí. To, že v České republice mají rodiče, pokud osobně pečují o malé děti, nárok na finanční podporu od státu v podobě rodičovského příspěvku, vede k akceptování (a vyžadování) finanční podpory v situaci, kdy se dítě kvůli zdravotnímu postižení nemůže osamostatnit a vyžaduje intenzivní péči rodiče. Stát má

tedy moc prostřednictvím svých politik ovlivnit stávající rodinné normy, velmi to ale závisí na konkrétním nastavení daných opatření.

Jaké má současné nastavení příspěvku na péči v České republice důsledky pro mocenské vztahy v rodině a pro nerovnosti z nich vyplývající? Pečujícími jsou ve většině případů ženy. Co se týče matek pečujících o děti se zdravotním postižením, díky tomu, že chápou a užívají příspěvek jako svou vlastní odměnu nebo plat na péči, nejsou (tolik) závislé na partnerovi jako živiteli. Přispívají svým dílem do rodinného rozpočtu, což jim zajišťuje vyrovnanější postavení v páru. Jedná se ale o poměrně nízký příjem, který je navíc neustále ohrožen tím, že nárok bude snížen nebo zanikne (např. pokud si dítě v dospělosti zajistí péči prostřednictvím formálních služeb). To, že příspěvek nepředstavuje dostatečné ocenění péče, se nejvíce vyjevuje u matek žijících bez partnera. Nestačí na pokrytí základních potřeb rodiny (zvláště v kombinaci se specifickými potřebami dítěte s postižením) a v případě jeho výpadku se žena ocitá ve velmi nevýhodném postavení na pracovním trhu. Pobírání příspěvku na péči sice zakládá nárok na starobní důchod, ale jen na nízké úrovni.

Ženy pečující o stárnoucí rodiče následují normu poskytování péče nezištně „z lásky“, příspěvek na péči vnímají jako svou odměnu jen velmi vzácně. Podmínkou je jejich vlastní příjem; na příjem partnera se spoléhají jen výjimečně. Pokud ještě nemají nárok na starobní důchod, zůstávají v placené práci a kombinují péči s prací; k tomu využívají formální služby péče. Péči na plný úvazek poskytují teprve po svém odchodu do důchodu. Z krátkodobého hlediska tedy není jejich péče finančně oceněna; z dlouhodobého hlediska si udržují určitou nezávislost a jistotu příjmu. Podmínkou této strategie je dostupnost formálních služeb péče a dostatečná výše příspěvku, pokrývající reálné potřeby péče, což není vždy naplněno. Riziko představuje také prodlužování věku odchodu do důchodu, které může vést k tomu, že pečující ženy budou nuceny kvůli péči volit předčasný důchod nebo v případě nedostupnosti služeb ekonomickou neaktivitu. Pak se mohou ocitnout v situaci, kdy budou muset porušit normu „péče z lásky“. Pokud by příspěvek na péči náležel přímo osobě, která péči poskytuje, a byl formulován jednoznačně jako odměna za pečovatelskou práci blízké osoby, byl by spíše přijat pečujícími dcerami (či syny) jako jejich peníze, náležející jim jako odměna za péči a nezpochybňující normu „péče z lásky“. Fungoval by tak více jako uznání a ocenění péče než ve stávající podobě. Zároveň by ale takové nastavení mohlo vést k posílení normy mezigenerační péče a pomoci, vztažené ve vyšší míře na dcery než na syny, a více tak „nutit“ ženy k opuštění placené práce kvůli péči, aniž by jim za to poskytlo adekvátní náhradu vzhledem k nízké výši příspěvku a nejistoty z dlouhodobého hlediska.

Z výsledků výzkumu je zřejmé, že různé situace péče vyžadují různá sociálněpolitická řešení. V případě péče o stárnoucí rodiče, v kontextu země, kde panují silné normy mezigenerační solidarity a vysoký podíl neformální péče (poskytované zpravidla dce-

rami), finanční podpora adresovaná příjemcům/příjemkyním péče neplní dostatečně úlohu finanční podpory neformálních pečujících. Zde předložená analýza tak může sloužit jako zdroj užitečných informací pro země, které zvažují zavedení nějaké formy platby za péči. Ukazuje na neočekávané, ale přesto velmi logické důsledky tohoto opatření vyplývající z chápání a používání peněz v rodině a intimních vztazích. Peníze jsou používány akterů za účelem budování, potvrzování a dodávání významu blízkým vztahům, nikoli nutně v souladu s očekáváním tvůrců politik.

Literatura

- Anderson, E. 1993. *Value in Ethics and Economics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bergqvist, C., Saxonberg, S. 2017. „The State as a Norm-Builder? The Take-up of Parental Leave in Norway and Sweden.” *Social Policy & Administration*, Vol. 51, No. 7: 1470–1487, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/spol.12251/full>.
- Bertaux, D., Kohli, M. 1984. „The Life Story Approach: A Continental View.” *Annual Review of Sociology*, No. 10: 215–237, <https://doi.org/10.1146/annurev.so.10.080184.001243>.
- Bode, I., 2007. „New Moral Economies of Welfare: The Case of Domiciliary Elder Care in Germany, France and Britain.” *European Societies*, Vol. 9, No. 2: 201–227, <https://doi.org/10.1080/14616690601002574>.
- Clarke, J., Newman, J. 1997. *The Managerial State: Power, Politics and Ideology in the Remaking of Social Welfare*. London: Sage.
- Dudová, R. 2013. *Sociální postavení neformálně pečujících osob a jejich možnosti vstupu na trh práce*. Praha: Kontaktní informační středisko pro osoby ze z. p. a seniory. Dostupné z: <http://www.kisinfo.cz/page/20-vystupy-projektu/>.
- Dudová, R. 2015. *Postarat se ve stáří. Rodina a zajištění péče o seniory*. Praha: SLON.
- Dudová, R., Vohlídalová, M. 2018. „Muži a ženy pečující o seniory v rodině.” *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, Vol. 54, No. 2: 219–251.
- Hubíková, O. 2012. „Přímé platby za péči v kontextu nevyjasněného statusu neformální péče.” *Sociální práce*, č. 4: 113–125.
- Challis, D., Davies, B. 1980. „A New Approach to Community Care for the Elderly.” *British Journal of Social Work*, Vol. 10, No. 1: 1–18, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjsw.a054475>.
- Jacobs, M. T. 2003. „Paying for Informal Care: A Contradiction in Terminis?” *European Societies*, Vol. 5, No. 4: 397–417, <http://dx.doi.org/10.1080/1461669032000127660>.
- Jeřábek, H. a kol. 2013. *Mezigenerační solidarita v péči o seniory*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Jeřábková, V., Průša, L. 2013. *Příspěvek na péči*. Praha: VÚPSV.
- Luscher, K., Pillemer, K. 1998. „Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent-Child Relations in Later Life.” *Journal of Marriage and Family*, Vol. 60, No. 2: 413–425, www.jstor.org/stable/353858.
- Lyon, D. 2010. „Intersections and Boundaries of Work and Non-Work.” *European Societies*,

- Vol. 12, No. 2: 163–185, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14616690903100456>.
- Milligan, C. 2009. *There's No Place Like Home: Place and Care in an Ageing Society*. London: Routledge.
- Průša, L. 2013. *Ekonomická efektivita zajišťování péče o příjemce příspěvku na péči*. Praha: VÚPSV.
- Saraceno, C. 2016. „Varieties of Familialism: Comparing four Southern European and East Asian Welfare Regimes.“ *Journal of European Social Policy*, Vol. 26, No. 4: 314–326, <https://doi.org/10.1177/0958928716657275>.
- Ungerson, C. 1995. „Gender, Cash and Informal Care: European Perspectives and Dilemmas.“ *Journal of Social Policy*, Vol. 24, No. 1: 31–52, <http://dx.doi.org/10.1017/S004727940002451X>.
- Ungerson, C. 1997. „Give Them the Money: Is Cash a Route to Empowerment?“ *Social Policy & Administration*, Vol. 31, No. 1: 45–53, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9515.00036>.
- Valenta, M., Michalík, J. 2008. *Výzkum pracovních kompetencí osob pečujících o člena rodiny se zdravotním postižením na území Hlavního města Prahy*. Praha: VCIZP. Dostupné z: <http://www.vcizp.cz/doc/vcizp-quality-life-zprava-celek.pdf>.
- Wija, P. 2013. „Jaká je kapacita a struktura dlouhodobé péče v České republice?“ *Geriatric a gerontologie*, roč. 2, č. 3: 122–127.
- Zelizer, V. A. 1989. „The Social Meaning of Money: “Special Monies.”“ *American Journal of Sociology*, Vol. 95, No. 2: 342–377. <http://www.jstor.org/stable/2780903>.
- Zelizer, V. A. 2005. *The Purchase of Intimacy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

© BY-NC Radka Dudová, 2018

© BY-NC Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2018

Doc. Radka Dudová, Ph.D., je vědeckou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR. Zaměřuje se na témata sociologie stárnutí, péče a rodičovství a na analýzu sociálních politik. Je autorkou knih *Otcovství po rozchodu rodičovského páru* (2008), *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla* (2012) a *Postarat se ve stáří. Péče o seniory v rodině* (2015). Korespondenci zasílejte na adresu: radka.dudova@soc.cas.cz.